

сучасному вчителю (історичному, як і географу, філологу, біологу) не бути красномовцем – це якось, вважаємо, ненормально.

Микола Бармак, Ігор Козак (Тернопіль)
ОЩАДНО-ПОЗИЧКОВІ ТА КРЕДИТНІ ТОВАРИСТВА ЯК МЕХАНІЗМ
ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА:
ФОРМУВАННЯ ТА СТРУКТУРА КАПІТАЛІВ

Провідне місце у функціонуванні ощадно-позичкових та кредитних товариств на початку XX століття беззастережно належало кредитуванню їхніх членів. Цей напрямок був настільки домінуючим, що згідно зі зведеними балансами, кредитні операції становили 90–95% загальної діяльності кооперативів. Лише у кризовий період Першої світової війни, коли загальна активність кооперативного руху знизилася, позичкова діяльність все ще займала значну частку – близько 60%. Ця першочергова орієнтація на кредитування вимагала від засновників ретельного формування фінансової основи, що складалася з трьох ключових елементів: основного, резервного та спеціального капіталів.

Основний капітал відіграв особливу важливу роль на початковому етапі функціонування кооперативів. Він надходив до обігу товариства, виконуючи подвійну функцію: по-перше, він складав значну частину позичкового фонду, забезпечуючи безпосередню фінансову базу для видачі кредитів; по-друге, він виконував роль страхового фонду, гарантуючи фінансові зобов'язання товариства. Порядок формування цього капіталу детально регламентувався статутами, зокрема статтею 26 типового статуту ощадно-позичкового товариства 1905 року. Згідно з цим положенням, основний капітал утворювався із сукупності паїв та пайових внесків, а також із сум, пожертвованих або наданих товариству у борг, а також із сум, відрахованих із його власних доходів.

Ощадно-позичкові товариства формували значний пайовий фонд за рахунок паїв та пайових внесків. Наприклад, для Полтавської губернії станом на 1 січня 1891 року середній пайовий фонд на одне товариство складав 12 045 крб 79 коп, що становило значні 48,1% від загальних обігових коштів кооперативу. Найпоширенішими серед ощадно-позичкових товариств українських губерній були паї у розмірі 50 крб, хоча міські та містечкові товариства могли встановлювати паї й у 100 крб. Пай вносився членами не відразу, а частинами.

Натомість, кредитні товариства мали суттєву відмінність у структурі основного капіталу через відсутність пайового фонду. У них особливо важливу роль відігравали кредити, залучені для формування основного капіталу. Для більшості кредитних товариств зовнішні кредити становили не менше 25% основного капіталу, тоді як в ощадно-позичкових товариствах, які мали значні пайові внески, частка кредитів становила лише близько 7%. Це підкреслювало більшу залежність кредитних товариств від зовнішніх джерел фінансування.

Резервний капітал формувалася товариством поступово і обов'язково: шляхом щорічних відрахувань 20% від доходів. Його основне призначення полягало у відшкодуванні можливих збитків кооперативу, забезпечуючи його фінансову стійкість.

Спеціальний (або "особливий") капітал створювався для виконання цільових завдань за рахунок спеціальних добровільних внесків членів чи пожертвувань. Цей капітал мав ширше застосування: він призначався для фінансування постачальницько-збутових та інших операцій, організованих

для членів, а також для списання "безнадійних" (залеглих) кредитів. Крім того, він виконував соціальну функцію, надаючи допомогу сім'ям членів кооперативу у разі нещасних випадків. Яскравим прикладом є Новобугське кредитне товариство на Херсонщині, яке за два роки сформувало спеціальний капітал на будівництво власного приміщення та виплату стипендії здібним дітям своїх членів, демонструючи соціальну спрямованість кооперації. Окремі товариства також могли використовувати спеціальний капітал для короткотермінового кредитування. Таким чином, фінансова структура кооперативів була ретельно збалансована, забезпечуючи як поточне кредитування, так і стратегічні резерви та соціальні потреби громади.

Успішна кредитна діяльність кооперативів значною мірою залежала від їхньої здатності залучати кошти ззовні, оскільки лише пайових та членських внесків було недостатньо для забезпечення потреб сільського господарства. Після реєстрації кооперативу його члени отримували можливість розраховувати на державну фінансову підтримку у вигляді кредитів, що надавалися регіональними відділеннями Державного банку. При цьому для кредитних товариств, які не мали значного пайового фонду, ці державні позики відігравали особливо важливу роль у формуванні основного капіталу.

Умови надання кредитів Державним банком визначалися спеціальними циркулярами Міністерства фінансів, зокрема "Загальними підставами надання закладам дрібного кредиту позик до основного капіталу із сум Державних Кас" (1905 р. та 1910 р.). Ці документи фіксували верхню межу кредиту, який міг отримати кооператив у період організації, — до 3000 крб. Хоча розмір кредиту залежав не стільки від кількості засновників, скільки від радіусу дії товариства, він переважно коливався в межах 1000 до 2000 крб з виплатою 6% річних (яка у 1910 р. була знижена до 5%). Проте, за всю багаторічну практику Державного банку, випадки надання кредитів у розмірі 3000 чи 5000 крб були поодинокими. Примітно, що державною фінансовою підтримкою користувалася лише близько половини діючих ошадно-позичкових і кредитних товариств. Наприклад, співставлення кількості кредитованих кооперативів до їхньої загальної кількості у 1909 та 1914 роках переконливо свідчить про таку вибірковість.

Важливою умовою, що могла стримувати кооперативи від використання кредитів Державного банку, був високий рівень відповідальності їхніх членів. Пункт 12 Циркулярів вимагав певний рівень відповідальності, умови якої встановлювали статuti товариств. Зміст статей 21–23 типових статутів 1905 року зводився до того, що відповідальність могла бути як необмеженою (кожний член відповідав усім своїм майном), так і обмеженою певною сумою, відповідно до положень конкретного статуту. Крім того, передбачена відповідальність поширювалася протягом двох років і на членів, що вибули з кредитного кооперативу.

Другим значним джерелом зовнішнього фінансування були місцеві земства, які відігравали важливу роль у формуванні основного капіталу кредитних кооперативів. Беручи державний кредит, земства надавали фінансову допомогу товариствам через земські каси. У зв'язку з цим, наприкінці XIX ст. було відкрито кредит кожному повітовому земству на суму 5000 крб строком на 8 років під 4% річних, спеціально призначений на організацію дрібного кредиту. Робота окремих земств (особливо Харківського, Київського, Подільського та Херсонського) у цьому напрямі була досить активною, задовольняючи значну частину клопотань кооперативів. Типова сума такого земського кредиту, надана окремому товариству, становила 500 крб із виплатою пільгових 4% річних.

Крім Державного банку і земств, джерелом фінансування виступали й інші кооперативи, насамперед сільськогосподарські асоціації, які надавали свої тимчасово вільні кошти кредитним кооперативам у вигляді вкладів до запитання. Також до основного капіталу надходили пожертвування від приватних осіб, як-от 2000 крб від братів Рябчуків Новобугському товариству у 1906 році, що свідчило про зростаючу довіру місцевої спільноти до інститутів кооперації.

Важливу роль у формуванні безпосереднього позичкового фонду відігравали внески членів, розміри яких коливалися від 5 до 1000 крб. Таким чином утворений капітал надавався членам кооперативу у вигляді короткотермінових (до одного року) чи довготермінових (від 1 до 5 років) позик, термін яких визначався цільовим призначенням: на придбання насіння, добрив чи корму для худоби позика видавалася до 1 року; на купівлю коней або сільськогосподарської техніки – до 3 років; а на довгострокові проекти, що приносять прибуток лише з часом (наприклад, осушення луків чи будівництво млина), – до 5 років.

Згідно з типовими статутами, кредити видавалися під особисту довіру, поручительство членів або "сторонніх благонадійних осіб", а також під заставу зерна, худоби чи землеробських знарядь. Під особисту довіру видавалися лише невеликі суми. У разі потреби у більшому кредиті, обов'язковою була порука іншого члена, на якого лягала повна солідарна відповідальність до повного погашення позики. При кредитуванні під заставу, оціночна сума застави зазвичай не перевищувала $\frac{3}{4}$ (або $\frac{2}{3}$) її вартості. При цьому заставлена худоба залишалася на утриманні позичальника без права її відчуження. Кредит міг надаватися як у грошовій формі, так і у натуральній (наприклад, спеціальним ордером на отримання товару зі складу товариства).

Розміри позик у кредитних кооперативах України початку ХХ ст. переважно не перевищували 50 крб, але могли сягати й 1000 крб, особливо коли під заставу бралася сільськогосподарська продукція. Ці суми були достатніми для зміцнення селянського господарства, покриваючи, наприклад, вартість плуга чи коня.

За користування кредитами члени сплачували проценти, розміри яких встановлювали самі товариства. Хоча законодавство не обмежувало процентну ставку, фактично вона коливалася від 6 до 12% річних. Це було надзвичайно вигідно, оскільки приватні лихварі позичали гроші під 50–60% річних. Товариство встановлювало ставку, додаючи до вартості залученого зовнішнього кредиту (наприклад, від Державного банку) 2–3% на покриття адміністративних витрат і розвиток. Сплата процентів могла здійснюватися різними способами: одночасним відрахуванням відразу при видачі позики, щомісячною оплатою, або в кінці терміну.

Аналіз використання позичених коштів переконливо свідчить про їхній виробничий характер. За даними Полтавщини (1915 р.), найбільші частки кредитів йшли на: купівлю землі (32%), оренду (13%), виплату приватних боргів (6%) та купівлю сільськогосподарських знарядь (4%). Лише незначна частина, що не перевищувала 10–15 крб, використовувалася на споживчі потреби. Правління кооперативу мало право перевіряти цільове використання коштів і у разі виявлення нецільового спрямування вимагати негайного повернення боргу та виключення несумлінного позичальника.

Окрім безпосереднього кредитування членів, кредитні кооперативи також відігравали важливу інтеграційну роль у кооперативному русі, надаючи кредити іншим кооперативам — споживчим, сільськогосподарським

товариствам та артілям. Згідно зі статутами та правилами 1907 року, інші кооперативи могли розраховувати на суму кредиту до 300 крб без застави, за умови членства в кредитному товаристві та надання необхідної фінансової інформації. Ці умови були значно більш прийнятними та доступними, ніж ті, що пропонували державні чи комерційні банки.

Таким чином, ощадно-позичкова діяльність кредитної кооперації наближала товаровиробника до джерела кредиту, надаючи фінансові ресурси на умовах, вигідніших за самостійну діяльність, і створюючи механізм економії та солідарної відповідальності, що забезпечував економічний розвиток сільського господарства України на початку ХХ ст.

Тарас Стоян (Тернопіль)

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ДОРОБОК ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

В історії української держави та формуванні української політичної думки визначне місце належить Володимирі Винниченку – відомому громадсько-політичному діячеві, письменнику, філософу. Численні публіцистичні праці – статті, есе, брошури та тритомник «Відродження Нації» В. Винниченка є важливим джерелом для дослідження процесу формування політичних цінностей як українського політикуму, так і українського суспільства.

Початок ХХ ст. ознаменований боротьбою за відродження української державності, бурхливими революційними подіями, політичними змінами, під час яких формувалась українська національна свідомість, національна ідентичність. Приймаючи активну участь в державному будівництві як учасник української революції, очільник першого українського уряду та Генерального Секретаріату УНР, голова Директорії, Володимир Винниченко пропагував ідею створення незалежної та справедливої України, відродження її національних цінностей. Винниченко був автором усіх чотирьох Універсалів Центральної Ради, які проголошували спочатку автономію, а потім і незалежність України.

Напрацювання Володимира Винниченка не лише відображають основні події того часу, а і дають можливість краще зрозуміти суперечливу політичну позицію автора, еволюцію його політичних вподобань від соціал-демократа до націонал-комуніста, специфіку українського національного руху, ідеологічну боротьбу, проблеми та виклики, з якими стикалася Україна. У своєму творчому доробку автор спробував об'єднати культурну, політичну та моральну складові української ідентичності. Особливе місце серед публіцистичної спадщини Володимира Винниченка займає тритомна праця «Відродження нації». У цьому фундаментальному творі автор виклав власне бачення Української революції, проаналізував причини її поразки, та запропонував своє розуміння шляхів національного відродження. Його спроба поєднати соціально-економічні та національно-політичні аспекти революції свідчить про комплексний підхід до розуміння політичних процесів.

Політичні погляди В. Винниченка неможливо описати ані класичним націоналізмом, ані соціалізмом. У своїх працях автор пропагував ідеї національної ідентичності та самовизначення українського народу. Володимир Винниченко виступав за незалежну Україну, поєднуючи це зі своїми соціалістичними поглядами. Шляхом послідовної пропаганди ці ідеї утвердились серед українського політикуму, зокрема в націоналістичних та